

Költészet és felelősség

A költészet erkölcséről szeretnék szólni, a költészet felelőségéről és nem esztétikumáról. A felelőség erkölcsi kérdés; még az esztétikumban is az. A költészet esztétikai kaland, de kétszeresen (etikailag és esztétikailag felelős kaland), az alkotás kalandja. A költő hozzátesz valamit a világhoz, mert a világ megértésének egyetlen módja az, hogy hozzáteszünk valamit a világhoz. A költő új világot teremt, mert ezt a világot akarja megmutatni, ezt a világot, amely a mindennapok érzelmi-gondolati káoszától nem látja önmagát; és nem is léphet ki a jövőbe, hogy önmagát láthassa. A költészet igazsága az, hogy az igazság a költészetben érzi meg önmagát, a költészetben hús-vér szubjektivitásba öltözik, élő és eleven lesz, mert látnia kell önmagát, tudnia kell magáról, hinnie kell magában. A költészet igazsága az, hogy az igazság benne találja meg hitét, benne hiszi el, hogy ő az igazság. Az emberek ezt a hitet keresik a költészetben: hinni az igazságban, amely önmagában hisz, átlátni a kuszaságok végtelen hálóján, megpillantani azt, amit csak a költészet mutathat meg, érezni azt, amit csak a költészet varázsa tesz érezhetővé.

Kaland a költészet, de a szellem kalandja. A felfedező értelem választhat a formák sokasága közül, de mindig rendező értelem marad. Célja: átlépés a meglévő világon, de csak azért, hogy benne az ember ezt a világot jobban láthassa. A szellem vállalja a kalandot, mert tudja, hogy egyedül belőle indul ki mindaz, amit az ember a végtelenséghez hozzátehet: a végtelen a költészetben megpillantja önmagát, úgy, ahogy itt és most létezik, a végtelen saját magából meglátja benne azt, ami az ember számára itt és most azért jellegzetes, mert a mában az eleven életet jelent, azt, ami felé a világ mozog, ha jól mozog, mert mozognia kell és lomha haladását a költészetben és a filozófiában gyorsíthatja meg, mert bennük pillantja meg önmagát, meg a végtelen világot.

A szellem kalandja a költészet: de komoly kaland. A költészet felülkerekedik benne az adottságokon, de az adott benne pillantja meg saját realitását: a játékos kilépés a világból — a legkomolyabb kilépés a világból. Ami a költészet formájában, a kilépés módjában pozitív — az játékos; a visszanezés, vagyis az, ami kritika, ami rombolás, a látszatra csak negatív tartalom, a negatív mozzanat a költészet igazi pozitív sugallata: a költészet igazsága az, hogy benne a világ saját igazságtalansá-

gát újra átéli, tudomásul veszi azért, hogy lerombolhassa, harcolhasson ellene.

Ezért kockázatos kaland a költészet: mert kockázat a költészet. A hamis érzelem igazsága az, hogy rámondjuk: hamis; az érzelem — az a mód, ahogyan bennünk van a világ — nem hiszi önmagáról, hogy hamis, de ha a költészet mégis rákiált és ha hamis voltát eleven önállóságában felmutatja, akkor a hamis érzelem tiltakozva átkozza meg a költészetet. A költészet kockázata az, hogy létével már eleve bizonyítja: a hamis — létezik, ezért kell felmutatnia az igaz érzelmeket még akkor is, ha az igaz csak onnan látható — kívülről —, ahol megszűnik a realitás akkor is, ha új realitást kell kiizzadnia magából, hogy ezt a realitást átrostálhassa, erre a realitásra rámutatni képes legyen. A költészet — az ellentmondás kockázata, a rámutatás kockázata, a varázslat kockázata.

A költészet ideológia-státusa az érzelmeket hordozó gondolat nonkonformizmusa. A költészet akkor válik társadalmi érvényű költészetté, amikor vállalja a döntést, a rámutatva-kiátkozás ódiáját, amikor vállalni tudja saját szabadságát. Az átlibbenés játéka és a döntés felelőssége, a jelentől való szabadulás és a jelenbe való visszalépés, a ráolvasás és a bosszorkányság megátkozása, a jelenlét izgága öröme és az elmúlás fájdalma, az ittlét fájdalma és az elmúlás kéjes izgalma — ez a költészet szabadsága. Az ittrekedés a költészet rabsága; a teljes lebegés pedig dekadenciája.

Az önmagát rabbá tévő költészet — banális igazság ez — nem költészet, hanem csak a provincia apológiája, a provinciáé, amely azt hiszi önmagáról, hogy a világot gyászolja, amikor önmagát mint provinciát siratja, amely saját nyögésében a világ panaszát véli hallani, panaszainak okát pedig csak valahol távol keresi s közben önmagát elfogadja, mint olyat, ami a szenvedés hordozására ítéltetett, a rab költészet önmagában tobzódik, mert távoli hatalomban látja baljós sorsának hordozóját és csak önmagát akarja látni, önmagát fájdalmasan elszenvedni. A rab költészet önmagát Költészetnek minősíti és ezt a költészetet mondja Igaznak. De a költészet nem Igazság, hanem az, ami igaz lesz, ha az átkok megfogannak, ha a világ éppen arra az útra lel, amit a költő csak azért mutatott meg, mert a márt akarta önmagának bemutatni.

Ami igaz a költészetből — az a költészet sugallata; csak hogy a sugallat nem igaz, csak a költészetben az. Ami viszont hamis a költészetben, az igaz a valóságban, igaz, mert van, de létezését tagadni kell, hiszen azért vált hamissá a költészetben, mert nincs értelme, ezért el kellene átkozni, ki kellene vetni a világból: a hamis költészet a valóságból azt látatja, ami benne van ugyan a valóságban, de ami nem kell már belőle, a hamis költészet hamis, mert nem dönt, nem kockáztat, nem vállal felelősséget. Hamis, mert nincs szabadsága. Csak korlátja van, csak szükségzerűsége van, csak kijelölt medre van; szabadsága nincs. A fenomenológia nem a költészet dolga: a szabadság a költészeté, annak a szabadsága, ahogy az ember hozzáteszi magát a fenomenologikus világhoz és igaznak fogadja el azt, amiről tudja, még nem igaz, igaznak fogadja el azt, ami

igazsággá lehet, és akkor majd a fenomenologikum része lehet, de most még nem az, most még csak költészet.

A költészetből ezt a felelőséget, a vállalás felelőségét, a döntés igényét meríti olvasója. Átéli a játék örömét, a szó mágiáját, hogy a szer-tartás végén észrevegye: döntenie kell, különben nincs többé mágia, val-lania kell a szabadságot, különben nincs többé költészet, s ha költészet nincs, akkor szegényebb lett a világ; mert az igazság elvont fogalom-má merevült és az ember, aki elvesztette érzéki látását — nem érzi többé igazságát, csak tudja azt. Ha a tudás hatalom, akkor a költészet a ha-talom öröme, bánata, a hatalom gyengesége. A tudás hatalma mindig relatív, mert a hatalom mindig kötöttség és korlát, és gyenge az a hata-lom, amely nem tudja magáról gyengeségeit.

A rossz vers magát képzelet hatalomnak, és olyan szerepben ágál, ami ripacsságra készíti. Bátorsága szerep, csak duhajkodás, csak a felfu-vódottság látszatkiállása. Nem lehet jó a provinciális költészet: minden-kibe beleköt, de nincs benne etikai nonkonformizmus — a provinciával szem-ben, vagyis azokkal a hangulatokkal, érzelmekkel szemben, amelyek kö-rülveszik, nincs benne a kívülállás, a felülkerekedés igénye. Benneragad a mában: olyat mond, amit mindenki elmondhat, aki benne él a mában, és nem látja a jelent, olyat sugall, amit azok követelnek tőle, akik a má-ban csak önmagukat érzik; vagyis nem sugall, vagyis irgalmatlanul meg-fosztja önmagát a szabadságtól. Aki bennragad a mában, az nem vállal felelőséget, s ha utálkozik is, átkai meddő szóvirágok: a provinciális költészet szóvirág költészet; non-költészet, a költészet álcájában a költé-szet halála. És mikor ez a „költészet“ leghangosabban veri a dobokat, ak-kor tudjuk: fél egyedül maradni önmagával, érzi ürességét, érzi, hogy csak az ürességet, nem az űrt, nem a mélységet, csak saját ürességét tudja kifejezni.

A költészet felelősége: a felelőség költészete, a ripacskodás, a sze-repjátszás, a félrevezető tam-tamok, a fülbemászó ritmusok és dalok ellen kiáltó költészet. A költészet ott kezdődik, ahol a költő vállalja a jelenlét felelőségét.

A provincia nem hisz önmagában, azért hangos a provincia, mindig kiabálnak a provinciában, mert ott legalább megbotránkoznak az embe-rek. Pedig a költészet nem él meg az üvöltő önminősítés, önfitogtatás, ön-tömjénezés légkörében. A költészet harc: a költő harca önmagáért, kör-nyezetéért, a világért. Aki a harcot megkerüli, az csak verset írhat. Akár sok verset is: de aki verset ír, az még nem költő, aki novellát vagy re-gényt ír, az még nem költő.

Banális igazság ez: de a banálisban van valami megszokott, valami, amit már elfogadtunk akkor is, ha tudjuk, nem helyes; a helytelenség elis-meréséhez már a csendes elnézés kapcsolódik, cinkosság: nem minden vers költészet, tudjuk és mondjuk, de a versdömpingben már nem látjuk a dömpinget s mindenre jót mondunk, nehogy felelőséget kelljen vállal-nunk — a rosszért. Mert a vers nem mindig költészet, de a versért, a nem-költészetért is felelőséget kell vállalni, tudni kell azt, hogy a vers a mi felelőségünk, mert olyan má-t fogadunk magunkévá, amelyből vers

burjánzik, nem költészet, s ha mégis költészet fakad a mából, akkor már kissé értetlenül nézzük, akár idegen világok egzotikus virágát.

Mert a költészet — tagadás. Ha más nem: legalább tagadás. A szó tagadja azt, amit kimond: a szó az el-nem-fogadás csodája: a költészet a szó mágiája; a mágia maga a pozitív tagadás. Legalább annak tagadása, amit indításként a költő környezetéből mint énekre érdemest kapott: amiről már tudnak az emberek, amit már tudatosan éreznek, és ezért a költészet újat mondani róla képtelen: új világot kell teremtenie, mert különben belefulladás abba, amelybe sorsa belevetette. A világ állítása: a világ tagadása; az ember állítása: az ember tagadása, a van-világ, a van-ember tagadása. A jelen világát, a jelen emberét kell állítania a költészetnek, azt, ami azzal van, hogy alakít, változtat, felelősséget vállal, kilépve-láttat, hogy tagadhasson.

A költészet erkölcsi állítása: a felelősség. Mint költészet állítja, ez ideológiai funkciója és ebben van erkölcsisége — önmagával szemben is. A költeménynek joga van játszani; a költészetnek nincs joga, mert a költészet joga a jogon-kívüliség joga. A költeménynek joga van játszani, de a költészet tudja, hogy a csupa-játék-csupa-szó is ideologikum, mert erkölcsi ítéletet hordoz könnyed ágálásában, és a játék, mint erkölcsi ítélet — ítélet a költészet felett is. A költészetnek nincs joga játszani — mert a világ még játéknak hiszi önmagát, és jaj annak a világnak, amely játéknak hiszi önmagát. A játék, ha komoly, akkor a játszói-játék tagadása. Mert a költészet egyetlen dolgot tud magáról: azt, hogy felelősséggel tartozik. Mint az érzelmek iskolája tartozik felelősséggel azoknak, akik nyelven eladogja magát, azoknak, akik befogadói, hallgatói, és akik akaratlanul is beiratkoztak ebbe az iskolába, mert mást nem is tehettek, akik már azzal beiratkoztak, hogy megszülettek, és a szó meg a tett adott mezéjében a költészet tárgyává lettek. Az ember nem tehet arról, hogy hol születik; de a költészet tehet arról, hogy az ember érzi-e, hol született. Ha a filozófiában az ember a végtelent ragadja meg, hogy helyét, szerepét tisztázhassa, önmagát az objektív struktúrában megismerje, akkor a költészetben ez a struktúra érzékvé válik: a végtelen objektív struktúra és a véges szubjektív érzelmi rend összetalálkozik, hogy létrehozza az önmagát végtelennek érző szubjektivitást.

Van-e olyan költészetünk, amely létrehozta ezt a szubjektivitást? Gyakran úgy érezzük, hogy a titkolt-rejtett helyzetbenragadás nyomja el a költészetet, s a problémákat a sorsra háritó etikum pedig kényelmes általánosságokban oldódik fel. Gyakran látszatsorsot teremt ez az irodalom-költészet, s a baj csak az, hogy olyan sokan igazi életet látnak-éreznek benne. Irodalmunk olyan, amilyent megérdemlünk, de az ember mégis több, mint a költészet; ez az irodalom sokszor nem érdemi meg azt az embert, aki számára létrejön.

Mert ez az ember nem törődik bele abba, amiben irodalma sokszor olyan elégedetten evickél, ez az ember több, mint dohogó irodalma. Hozzáteszi magát irodalmához, mert így természetes, de hozzáteszi irodalmához azt is, ami nincs mindig benne ebben a költészetben: az átfogó szem-

lélet, a filozofikus szemlélet, a világszemlélet erkölcsi kiindulópontját: a felelősségérzetet. Ha nem is megfogalmazott, ha nem is absztrakt formában, de a döntés formájában, azzal, hogy vállalja a döntést, hogy nem rejti el a tehetetlenség magányába, a sorsmisztifikáció idegenségébe, hanem dönt, tudatosan vállalja a tettet és vállalja azt is, aminél többet érdemel: a neki szánt költészetet, ami sokszor talán nem is költészet. De a nagylelkű olvasó olyasmit vél felfedezni a költészetben, ami sokszor nincs is benne, amire neki, olvasónak, szüksége van: a felelősségvállalás tisztaságát.

A költészet eszménye nem a tisztaság eszménye, hanem tiszta eszmény: a kor közösségéhez kapcsolódó eszmény. Nincs abszolút tisztaság, de az érzelmeknek a feladatok nagyságához méltó megtisztítása mégis lehetséges. Az abszolút tisztaság illúzió, és az a költészet, amely ezt az illúziót sugallja, elviselhetetlen szakadékot teremt az élet és az eszmény között, a tehetetlenség megtorpanásává züllesztí a cselekvésre ösztönző szubjektív erőt. Az abszolút tisztaság költészet a kitérés vágyát a kitérés lehetetlenségének érzésével semlegesíti, az eszmény keresését a látzólag megtalált, de teljesen megfoghatatlan eszmény felmutatásával közömbösíti. Az abszolút tisztaság utáni hajsza — maga is ideológia. De a cselekvésvágy felszabadításának ideológiája helyett a bennragadás, a negatív bizonyíték ideológiája.

Gondolatra, önfelmérésre, tendenciáit tisztázó látásra van szüksége költészetünknek: filozófiára van szüksége. Nem filozófiai költészetet kérünk tőle számon, hanem a filozófiai látást. A filozófia, ha filozófia, akkor sohasem provinciális világvilág, hanem az egésznek, a totalitásnak átfogó modellje, s mint ilyen, az adott helyzetben való bennragadás egyik fontos ellenszere. A filozófiában a gondolat kiterjeszkedik arra, amit nem láthat, nem tapasztalhat egyetlen kor konkrét embere sem, aki a tudományokra támaszkodva mindent tudhat a világról, de a Világot nem tudhatja. És mégis megragadhatja a Világot: a filozófiában. A filozófia a kozmikus felelősség tudomásulvétele, talaj a költészet számára, nélküle a költészet saját ideológiájába fullad, és ha akarná is, mégsem tud felelősséget vállalni. Az ideológia, a költészet ideológiája csak ideologikusan láthatja magát: illúzióit valóságnak érzi, ha nem találja meg ideológiája és erkölcsé ellenőrzésének módját: a filozófiát.

Költészetünk gyakran azért provinciális, mert nem ellenőrzi önmagát, sem filozófiailag, sem esztétikailag, és kimerül abban a gyönyörben, amit saját látványra nyújt. Az a költészet, amely nem ellenőrzi magát — az nem meri ellenőrizni magát, nem mer szembenézni magával. Ez az ideológiája: kiszolgál valamit, de gyáván teszi, mert csak kiszolgálni tud és nem szolgálni. Pedig szolgálat a költészet, kockázatos-szép-szerény szolgálat, felelős szolgálat.

Szükségünk van a költészetre: fel kell szabadulnunk saját szubjektumunk nyomása alól: a költészet szabadságunk módja. De szabadságunk szolgálat: szabad döntés a szolgálatról, közösségünk szolgálatáról. A költészet egyedüli erkölcsi mentsége, hogy tudja magáról — milyen az er-

kölcsse. Az erkölcstelen költészet csak játék, prepubertás-játék, infantilis játék: a költészet lényegénél fogva a felnőtt gondolat önkifejezése. És mindent elmondhat ez a költészet, de amit mond, arról mindig tudnia kell: a varázsban felelősség vibrál, nincs olyan mágia, amely csak szertartás, mert a szertartás egy közösség önkifejezése, és amilyen a szertartás, olyan a közösség is.

Szükségünk van a költészetre; de non-provinciális költészetre van szükségünk. Ha költőink vannak, ha vannak íróink, akkor lehet költészetünk, irodalmunk is. Tiszta költészetünk és tiszta irodalmunk, vagy ami ugyanaz, felelős költészetünk. Felelősséget vállalni: ez a feladat.

BRETTER GYÖRGY

SIMON ENDRE linóleummetszete